

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Горболіс Лариса Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка.

Наукові інтереси: історія української літератури, народознавство, проблеми інтерпретації тексту.

**РЕЦЕПТИВНІ КОМПЕТЕНЦІЇ ФАНТАСТИЧНОГО
В РОМАНІ В. ВИННИЧЕНКА «СОНЯЧНА МАШИНА»**

Ірина ГРЕЧАНИК (Луганськ)

У статті розглядаються особливості перцепції конструкцій фантастичного в романі В. Винниченка „Сонячна машина”. Автор наголошує на специфічній формі актуалізації і сприйняття незвичайного в тексті.

Ключові слова: фантастична література, поетика фантастичного, картина світу, концепт сонця, сонячна машина.

Peculiarities of the perception of constructions of science fiction component in V. Vynnychenko’s novel „Sun machine” are considered in this article. The author insists on the specific kind of actualization and perception of unusual things in the text.

Key words: fiction literature, poetics of fiction, the film world, the concept of the sun, solar car.

Творча спадщина В. Винниченка, шедеври якої стали доступними для досліджень не так давно, не перестає відкривати перед літературознавцями все нові й нові обрії вивчення. Дослідження творчої спадщини Володимира Винниченка є багатоаспектним і цікавим як для істориків, так і для літературознавців, філософів, психологів. Тематичний спектр його творів уражає своїм різнобарв’ям. Важливим є факт, що в літературі В. Винниченко став фундатором одного з новітніх у ХХ ст. художніх напрямів – фантастичної літератури. Ця проблема цікавила багатьох дослідників, але до нашого часу деякі її аспекти залишаються не розв’язаними. Взагалі творчістю В. Винниченка цікавилися В. Велигодський та В. Пащенко, А. Горбань, В. Гуменюк, І. Дзевєрін, С. Зінчук, М. Ковалик, Г. Костюк, Л. Мацько, Т. Павлінчук, В. Чайковська та С. Присяжнюк та ін.. Вивченням творчої спадщини Володимира Винниченка як письменника-фантаста займалася невелика група дослідників: О. Білецький, М. Зеров, а також Г. Сиваченко, Т. Цимбал, П. Федченко та ін.

Дуже часто роман „Сонячна машина” називають новаторським не лише в літературі ХХ ст., який уперше актуалізував самотній творчий метод письменника, започаткувавши цілу художню традицію, але й як новаторське явище для самого письменника: „Сонячна машина” виходить поза межі цієї другої фази Винниченкової творчості як темою, так і методами письма. Тема переупорядкування суспільства за допомогою винаходу; засоби її опрацювання, то засоби такого популярного в сучасній літературі й невластивого Винниченкові раніше, трохи авантюрного, соціально-фантастичного роману, де <...> подається „цікава інтрига, актуальні

проблеми” [3, 157]. Саме цим романом Винниченко відкрив оригінальне психологічне й філософське уособлення фантастичного, втіливши його в метод художнього твору. Деякі вважають саме „Сонячну машину” вершиною творчості письменника, де максималізується втілення його філософських поглядів та ідей. У поданому дослідженні акцентуємо увагу не на творчій еволюції письменника, а більше на значенні „Сонячної машини” в тогочасному літературному просторі і в розвитку українського метажанру фантастики, а також на особливостях поетики фантастичного. Таким чином, метою дослідження є з’ясувати особливості перцептивної компетенції фантастичного у романі В. Винниченка „Сонячна машина”, визначити особливість і новаторство Винниченкового фантастичного змісту, а також принцип його моделювання.

Роман „Сонячна машина” був написаний В. Винниченком протягом 1922–1924 років, під час перебування письменника в Німеччині. Цей твір максимально наближений до сучасної авторів дійсності і в той час викликав хвилю емоцій читачів та літературних критиків. Останні підкреслювали динамізм твору, широкоаспектність охоплення соціальної сфери життя, кінематографізм. Зокрема, М. Зеров у своїй праці „Від Куліша до Винниченка” зазначає: „Сонячна машина” Винниченка має певний, недвозначний успіх. Про неї пишуть, говорять, упорядковують диспути, а головне – її читають, як ні одну українську книжку, як не читали навіть загальнорекомендованих та обов’язкових” [3, с. 153]. А далі М. Зеров робить акцент на значенні роману у жанровій системі української літератури „І справді: „Сонячна машина” для нас первина, і первина саме жанровою своєю фізіономією. У нас ніколи не було великого роману з елементами авантюри та соціальної фантастики. Та і взагалі на шляху фабульного загострення ми робимо тільки „перші несміливі” кроки” [3, с. 153]. Більше того, слід уточнити зауваження дослідника, що Винниченко не лише репрезентує нову жанрову форму, але й уводить її в новітню манеру часового оформлення – уся дія твору відбувається в теперішньому часі.

Художня дійсність роману моделюється на основі різкої ідейної опозиції двох провідних смислів: життєвого, актуального письменнику та фантастичного. Початковим у художньому творі є часопросторове тло нефантастичної реальної для письменника дійсності, особливість моделювання якої полягає в тому, що Винниченко формує уявлення про соціальне середовище. Яке його оточує, на основі зображення вищих прошарків суспільства. На першому плані роману виступають „гумовий король”, президент Об’єднаного Банку Мертенс та його оточення, збанкрутілий князь Адольф Елленберг, принцеса Еліза, князь Шванебах тощо. Кожний з цих героїв особливий тип, що певною мірою вбирає в себе ознаки цілого соціального прошарку. Таким чином, Мертенс – найбагатша людина в країні. Він привласнив собі уряд, банки, поліцію й пресу, й

наступним кроком для себе обрав „привласнення” принцеси Елізи разом і коштовною фамільною реліквією. Для нього немає нічого неможливого, все оточення працює на нього. Принцеса Еліза – також неординарний персонаж. У цій особі поєднується королівська інтелігентність, шляхетність, вишуканість, але поряд із цим жорстокість та зачерствілість душі. Так, наприклад, вона віддає все аби розшукати свого улюбленого Нептуна – собаку, схожого на ведмедя, але у той же час, коли собаку приводять охоронці, принцеса його нищівно вбиває з пістолета через те, що тварина не погодилася прямувати за нею. Поряд з цим уваги потребують також образи доньок князя Елленберга – Труди та Фріди. Труда – це джерело ненависті та зла. Усе це підкреслюється навіть у її непривабливій зовнішності. Ближні люди називають її Страховищем. Єдине, чого прагне Страховище, вдало вийти заміж. Поряд з нею постає її сестра Фріда, що заробляє на плотських утіхах чоловіків. Усі вищезазначені герої становлять повноцінну картину сучасного для письменника суспільства, точніше його вищих верств, які власне і задають ритм моді епохи. На основі комплексу перцепцій в уяві читача створюється враження про повний занепад людського духу, який поступився матеріальному, плотському. Сам Винниченко підкреслює образ мерзотної та огидної йому дійсності: „Хто пан і владика сучасності? На кричущо-золотому троні по нігті у брильєнтах, до підборіддя в шовках і оксамитах засідає всевладний, усекупуючий, усеграбуючий, усезадоволений капітал. Черевата потвора з вузькою крихітною голівкою самозакоханого кретина, з масними одвислими від самовпевненості губами й вузлуватими руками професійного ката” [1].

Така дійсність підкреслює певну кризу часу, приреченість і безперспективність людського існування, яке зводиться до тваринних інстинктів. Людина погрузла в брехні й не розмежовує її навіть для себе. Її серце закрито для щастя і чарівності. Головне – матеріальне збагачення. Яскравим прикладом до цього може стати викрадення фамільної коронки Зігфріда в принцеси Елізи, яку заповів їй батько. Підступна допомога Мертенса, який власне й виявився крадієм, спрямована на те, щоб заробити прихильність принцеси. В. Винниченко підкреслює паразитичний спосіб життя людства, що свідчить про безперспективність його існування.

Така зображувана дійсність стає обов’язковою умовою для уведення в текст фантастичного. Приреченість людства дає шанс реалізації чарівного як єдиного правильного рішення порятунку цивілізації. У такий спосіб у роман уводиться образ молодого хіміка, сина лакея Рудольфа Штора, що повсякчас працює в лабораторії в саду князя Елленберга. Цей образ є закритим для тої соціальної дійсності, що зображує в теперішньому часі Винниченко. Герой живе у своєму романтичному світі мрій. Проте й на нього сучасне суспільство певною мірою здійснило вплив – молодий учений прагне всесвітнього визнання та популярності. Це єдиний образ, репрезентований письменником, в основі якого міститься перспективний стрижень, він є

людиною глибокого мислення, людиною майбутнього. Внутрішнє світовідчуття Рудольфа Штора фіксує приреченість сучасного для нього суспільства. Перцепція цього образу полягає в певному позитивному маркуванні самим письменником-фантастом.

Отже, слід зазначити, що особливою перцептивною компетенцією наділений кожний образ роману.

Саме з появою Рудольфа Штора – романтичної особистості – у твір поступово починають уходити незвичайні елементи. Спочатку вони постають як філософські твердження. Потім як певні наукові узагальнення, і нарешті, уособлюються у формі фантастичного наукового предмета, навколо якого координуються всі дії роману. Наукове відкриття Штора, виготовлення чарівної машини, яка за допомогою променів сонця та людської енергії випікає хліб, постає як єдиний засіб, що стане основою для оновлення свідомості суспільства, виведе його на новий рівень розвитку. Така альтернатива спростовує теорію влади матеріального над духовним, оскільки „новий хліб” зрівнює статки всіх людей, обезцінює коштовності й гроші. Символічним у творі є також образ хліба. Рецептивні поля цього образу сягають священних, сакральних для людини змістів. У цьому сакральному вбачає порятунок людства В. Винниченко. Його мислення глобальне й зорієнтоване на застереження від майбутньої повної соціальної деградації. Рудольф Штор здійснює відкриття, він віднаходить альтернативу подальшого розвитку людської цивілізації. При цьому основою для появи чарівного у творі є образи морально спустошених, моторошно-нещасних істот, що визначає естетику перцепції сонячної машини, як порятунку.

Важливого значення в моделюванні фантастичного компонента в романі набуває концепт сонця. Він виступає наскрізним у творчості Винниченка, паралельно до концепції людського серця (кордоцентризм) та щастя. Сонце постає у формі його первинного відбитку у свідомості людини, як одна з найпотужніших космічних сил, наймогутніший божественний образ. У творі сонце є стрижневим і наскрізним. Воно пронизує навколишнє для героїв середовище: „Сонце – майове, щедre, реготливе – з розгону б’є крізь розчинені вікна в дзеркально вигладжений паркет, одбивається і перелітає в жовті дерев’яні стіни, в дерев’яну стелю, грає скрізь зайчиками від металу апаратів...” [Там само] або „...сонце гарячими золотими пальцями розгортає пелюстки квіток, безсоромно оголюючи ніжну скованість їх”, „...світить літнє, пекуче сонце – все це зразу охоплює душим, непокійним, п’яним духом” [Там само]. Сонце у творі мислиться як образ матері, всеобіймальної категорії, що дає життя всьому живому: „І саме – мати всіх їх разом цілувало: і благосно-мудрих стоянів, і рухливих, вільних літунів і бідних зморених ходунів із залізобетонних печер” [Там само]. Людина мислиться Винниченком як така, що відцуралася від первинності сонячної енергії, і споживає її

опосередковано в різних перетворених формах. Машина Рудольфа Штора повертає людині можливість безпосередньо використовувати енергію сонця. Отже, деякою мірою людське щастя розуміється Винниченком як єднання людської душі з всемогутньою вогняною стихією.

Сонячна машина – це перспектива розвитку наукової думки й водночас способів повернення людини до іманентних джерел своєї сутності. Слід звернути увагу, що Винниченко вводить образ фантастичної машини саме простір верхівки матеріально засліпленого суспільства: на демонстрацію винаходу приходять пан Елленберг, Мертенс, принцеса Еліза тощо. І саме перед їхніми очима вперше відкривається теорія приреченості матеріальних благ і перспектива природної енергії. Більше того, машина репрезентована і в іншій перцептивній формі: як альтернатива розв'язання економічних та соціальних проблем цивілізації. Отже, у романі спостерігаємо двопланову рецепцію фантастичного: світ духовності особистості, первинні джерела її сутності та світ матеріальної речей, перспективи цивілізації.

Специфіка перцептивної естетики фантастичного в художньому творі полягає в тому, що воно втілене у конкретний, чітко окреслений образ машини, який не формує навколо себе цілісного часопростору. А навпаки – приймає на себе найбільшу фазу опору художнього нефантастичного середовища. Водночас саме цей образ є центром координації подій. Подібний прийом був характерний для фантастичної літератури в Україні в першій половині ХХ ст. (Ю. Смолич, М. Трублаїні). Фантастика в „Сонячній машині” розгортається більше на смисловому, а не на подієвому плані. У такий спосіб Винниченко змальовує так звану перспективну дійсність, тобто форму реальності, продовження якої домислюється читачем (власне фантастична дійсність у творі не реалізована). Але вона мислиться як така, що могла б бути за певних соціальних, історичних, політичних умов. У поданому випадку – це винайдення ученим-хіміком сонячної машини. Усі вищезазначені риси певною мірою окреслюють такий жанр фантастики, як альтернативна історія. Проте, у той же час більшість дослідників зараховують „Сонячну машину” В. Винниченка до жанру утопії. Так, наприклад, Т. Цимбал зауважує: „Сонячна машина” – це все ж таки утопія, але утопічною ідеєю тут є вже не соціалізм (як це було у раннього Винниченка), а зародок нового етико-морального вчення, яке, певно, і було створене, щоб замінити останній після розчарування у ньому” [6]. Тут слід уточнити властивості жанру утопії. Цей жанр передбачає опис місця, якого насправді немає, найчастіше, – це модель ідеального суспільства, яке моделює для свого існування й ідеальний, високодуховний часопростір. Дослідник говорить про „зародок” нового вчення, але фактичної актуалізації цей зародок у художньому творі не набуває, а обмежується певною ідеєю, теорією. Більше того, Винниченко не ідеалізує суспільство, а відтворює його в реальному для письменника антуражі. Тому вважати роман

утопічним підстав замало. Тут відбувається проекція із сучасного для письменника суспільства у можливе майбутнє, яке імовірно може бути змінене людством у результаті фантастичного експерименту. Створення сонячної машини є засобом актуалізації альтернативи людського розвитку. Отже, більшість ознак указує на належність жанру до альтернативної історії, де уведення чарівного в реальну дійсність визначає подальший розвиток суспільства, а в такий спосіб на смисловому рівні репрезентується дійсність, яка б могла бути за певних умов. Зарахування твору до жанру наукової фантастики ґрунтується на репрезентації фантастичного винаходу. До речі у цьому плані деякі дослідники звинувачували письменника за „недорозвинутість” наукової теми.

Таким чином, роман „Сонячна машина” В. Винниченка репрезентує фантастичне, перцепція якого відбувається на кількох рівнях: на рівні реальної для письменника дійсності й на смисловому рівні, що утворює ефект об’ємного зображення у творі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Винниченко В. К. Сонячна машина: [роман] / Володимир Винниченко ; [відп. ред. і післямова П. М. Федченко]. – К. : Дніпро, 1989. – 618 с.
2. Дмитренко Є. „Щоденник” (1911 – 1925) та роман „Сонячна машина” В. Винниченка: до питання інтертекстуальних зв’язків // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. № 5 (Березень). – С. 59 – 65.
3. Зеров М. „Сонячна машина” як літературний твір // Зеров М. Твори в двох томах. – К.: Дніпро, 1990. –Т. 2. – С. 435 – 457.
4. Печарський А. Нарцисизм і трансформація особистості в житті і творчості В. Винниченка // Слово і час, 2010. – № 7 (595) – С. 3–14.
5. Сиваченко Г. „Сонячна машина” В. Винниченка і роман-антиутопія ХХ сторіччя // Слово і час, 1994. – №1. – С. 42 – 47.
6. Цимбал Т. Естетичні шукання та історіософські концепції у художній прозі новітньої доби [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ktf.franko.lviv.ua/~vivat/book.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Гречаник Ірина Петрівна – аспірантка кафедри української літератури та методики її викладання Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: історія української фантастики; проблема часопростору у художніх творах, зокрема у фантастичних; актуальні питання сучасного літературного процесу.

ЗНАЧЕННЄВІ ДОМІНАНТИ КОЛЬОРУ В ПОВІСТІ В. ВИННИЧЕНКА «КРАСА І СИЛА»

Олександра ЖУКОВА (Кіровоград)

У статті розглядаються феномени і закономірності прямого та опосередкованого (семантичного, символічного) впливу кольору на психіку. Ставиться проблема можливості проникнення в психоструктуру героїв і автора через використані ним колористичні засоби.